

ЩОДЕНИК КИПРІАНА ПАВЛА БЖОСТОВСКОГО, ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ МОСКОВСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ МИРНИХ ПЕРЕГОВОРІВ У ВІЛЬНО 1656 р.

У статті дається характеристика одного з найважливіших джерел з історії Віленського московсько-польського перемир'я 1656 р., щоденника дороги на Комісію у Вільну 1656 року, з самого акту Комісії нашивидко списаного, автором якого є референдарій Великого князівства Литовського Кипріан Павел Бжостовській (Бростовський), референдарій Великого князівства Литовського, староста субоцький та оранський,

Докладно описуючи перебіг посольських з'їздів, автор щоденника зумів передати їх напружену атмосферу та зміст власне дискусій, які повсякчас розгоралися між царськими послами та королівськими комісарами. Важливим видається те, що Бжостовській не оминув того факту, що одним з головних у ході роботи Віленської комісії постало «українське питання», яке врешті перетворилося у своєрідний «камінь спотикання» на шляху до московсько-польського порозуміння.

Ключові слова: щоденник, джерело, Віленська комісія, Річ Посполита, Московська держава, козацька Україна, Павел Кипріан Бжостовській.

Важливий комплекс джерел з історії середини XVII ст., зокрема, міжнародних відносин цього періоду, представляють собою різноманітні щоденники (*diariuszi*), написані учасниками тогочасних дипломатичних акцій, посольств, переговорів.

Цінність даних джерел полягає, насамперед, в тому, що вони часто містять ту інформацію, яку не можливо зустріти в офіційних документах (посольських інструкціях, відписках послів, текстах договорів тощо), які, як правило, за дипломатичними кліше, необхідними деклараціями ховають справжній зміст тогочасних подій. Офіційні відписки послів також страждають тим, що в них часто події замальовуються у вигідному власне для посла світлі, демонструючи його вірну службу своєму володарю.

Що ж до щоденників, то вони, за звичай, писалися по ходу описуваних подій. Відтак, у них часто присутній опис деталей, які втрачаються з часом і наступні автори вже не звертають на них увагу. Звичайно, в щоденниках завжди присутній певний суб'єктивізм в оцінках тогочасних подій. Проте, з іншого боку, по-перше, автори подібних щоденників не надто потребують фальсифікації тогочасних подій з метою представлення себе в кращому світлі. По-друге, в щоденниках доволі яскраво автори змальовують тогочасну обстановку під час посольських зустрічей, переговорів, часто передається зміст неофіційних розмов (останні зазвичай краще характеризують наміри сторін, ніж офіційні декларації), роздуми та аналіз авторів. Насамкінець, інтерпретації тогочасних подій авторами щоденників, їх оцінка політичних

процесів є вкрай важливими для з'ясування позиції тогочасної політичної еліти (переважно представниками якої і є автори даних творів), їх бачення суті тогочасних тенденцій у внутрішній та зовнішній політиці, перспектив їх розвитку.

Таким важливим джерелом з історії дипломатичних стосунків Московської держави та Речі Посполитої другої половини 50-х рр. XVII ст. є щоденник Кипріяна Павла Бжостовського (Бростовського), референдарія Великого князівства Литовського, старости субоцького й оранського [1], автор здійснив докладний опис дороги польської делегації на посольський з'їзд з царськими делегатами під Вільно, самого з'їзду, а також представив список договору, укладеного між сторонами. Його було опубліковано в російському перекладі П. Мухановим ще в 1866 р., але в історіографії дане джерело до недавнього часу практично не використовувалося. На сьогодні матеріали щоденника Бжостовського були задіяні у їхніх дослідженнях російськими істориками Д. Івановим, Б. Флорею та Т. Таїровою-Яковлевою, а також українським вченим Я. Федоруком [2; 3; 4]. Цінність щоденника в тому, що він написаний одним з активних учасників переговорів, який був присутній під час тривалих дискусій та таємних консультацій.

У 1654-1667 рр. тривала московсько-польська війна, головним змістом якої стала боротьба за домінування в регіоні Центрально-Східної Європи. У ході тринадцятилітнього протистояння сторони вдалися до декількох спроб припинити військові дії і політичним шляхом вирішити долю суперечки. Тоді до справи бралися відповідно польська та московська дипломатія. Першою такою спробою укладення перемир'я стали Віленські переговори, які тривали з серпня по листопад 1656 р. На посольський з'їзд, який було призначено поблизу Вільна на р. Немезі, прибули повноважні московські послы (ближній боярин та намісник астраханський князь Нікіта Одоєвській, окольничий та намісник рязанський Іван Лобанов-Ростовській, окольничий та намісник алатирський Васілій Чоголков та дяки Герасім Дохтуров та Єфім Юр'єв), а також комісари Речі Посполитої (Ян Казімеж Красінській, воєвода полоцький, Кшиштоф Завіша, великий маршалоук ВКЛ, Довгяло Ян Завіша, номінант-біскуп віленський, референдарій і писар ВКЛ, а також Кипріан Павел Бжостовській, референдарій ВКЛ і Станіслав Сарбеєвській, староста грабовицький та коригницький).

Переговори розпочалися досить напружено. Зокрема, Бжостовській у своєму щоденнику звертає на це увагу. Він пише, що росіяни постаралися створити умови психологічного тиску. Так у Вільні було зосереджено до 4 тис. московського війська, біля воріт виставили варту, а навколо міста сторожу. Самих же польських комісарів було попереджено, щоб ті не зупинялися в місті задля уникнення будь-яких зіткнень з московськими ратними людьми [1, с.485].

Власне сам щоденник побудований Бжостовським класичним чином – події описані в чіткій хронологічній послідовності. Автор докладно описує перебіг усіх посольських з'їздів, передає зміст

висловлювань як московських, так і польських дипломатів, а також описує сам характер переговорів.

Автор щоденника відзначає, що одним з основних питань, які постали на з'їзді, було територіальне. Сторони виявляли непоступливість і повсякчас наголошували на своєму праві на землі Литви, Білорусії та козацької України [1, с.500]. Саме навколо нього розгорілися основні суперечки, які набули запеклого характеру.

Протягом усього опису перебігу полько-московських переговорів Кипріан Бжостовській неодноразово вказує на факти, коли об'єктом обговорення між царськими та королівськими послами стають українські землі, чим фактично проводить думку про те, що саме «українське питання» стає одним з центральних в роботі віленської комісії.

Важливим видається той факт, що попри непоступливість у питанні приналежності українських земель, яка проявлялася в царських інструкціях, офіційних заявах та деклараціях, під час самих переговорів з уст царських послів звучали слова, які дають підстави говорити про дещо іншу позицію Москви, яка допускала можливість компромісу в «українському питанні» задля досягнення головної мети – припинення війни з Польщею (за умови збереження московських завоювань в Білорусії тв. Литві) та спрямування сил обох держав проти спільного ворога – Швеції.

Тут в якості одного з варіантів розв'язання протиріч московська сторона запропонувала обрання царя на польській престол. Як повідомляє Бжостовській, керівник російської делегації Н. Одоєвській зазначив, що «... було б чудово, якщо б ці дві держави могли з'єднатися ... Вони усьому світові були б страшні» [1, с.504].

Цікавою видається інформація, яку надає Бжостовській, що польські комісари, з метою здійснення тиску на своїх опонентів, лякали росіян можливим укладенням антиросійського польсько-шведського союзу. Зокрема референдарій ВКЛ пише, що «... ми (комісари Речі Посполитої – В.Г.) поширювали чутки, що шведський король обов'язково вступить в союз з нами, і робили це для того, щоб вони (росіяни – В.Г.) не нехтували нашою зичливістю та милістю». Заслуговує на увагу промова учасника польської делегації ксенза номінанта, який зазначив, що росіяни уже надто помстилися за ті кривди, які, на їх думку, були завдані цареві, «... спустошили цілу державу нашу, ріками проливали невинну кров і все обернули в попіл; зруйнували міста, села, замки; мешканців забрали в полон, мучили священників,... вчинили страшне безчестя самому Богу руйнуванням і знищенням церков, збезчещенням дівиць, які посвятили себе Богові...». На це московські послы лише відповіли, що це все звичайний наслідок війни (!) [1, с.505].

Росіяни, в свою чергу, продовжували наполягати на тому що об'єднання Речі Посполитої та Московської держави під скіпетром дому Романових є благом для обох народів, яке вирішує усі проблеми, що виникли між ними. При цьому Бжостовській, докладно описуючи хід дискусії, не упустив деталі, які, на нашу думку, є вельми важливими для оцінки тогочасних устремлінь Варшави

й Москви, зокрема, й у сенсі вирішення «українського питання». Так, коли польські комісари зазначили, що згідно законів Речі Посполитої «... королі зобов'язуються піклуватися про повернення всіх відторгнутих провінцій, і повернувши, повинні приєднати ті, як власність Республіки, до Корони і ВКЛ» росіяни у відповідь заявили: «Що стосується відторгнутого від Корони Польської та ВКЛ, то цар згідний все зробити, і не лише Лівонію чи інші провінції, але навіть Шведське королівство бажає спільними зусиллями знову придбати. Він готовий повернути все, що здавна належало Короні Польській». На запитання Бжостовского, чи під цим розуміються землі, закріплені за Польщею згідно Полянського договору (зокрема й українські), прослідувала відповідь: «Можливо й це» [1, с.509-510]. Як бачимо, слова московських послів підтверджують їх готовність шляхом досить значних поступок добитися обрання царя на польський престол. Українські землі в цьому сенсі могли стати саме тією картою, якою Москва готова була пожертвувати. З іншого боку, в Москві, очевидно, вважали, що в разі обрання царя на польський престол все це не буде мати суттєвого значення, тому що всі ці землі все одно залишаться під його владою.

Зовні росіяни продовжували демонструвати тверду позицію щодо українських земель, наголошуючи, що «... про Україну нічого й згадувати, тому що українські козаки добровільно піддалися, і як тільки б ми залишили їх без свого покровительства, вони б передалися бусурманам, а у вас не залишилися б» [1, с.511]. Проте, в неофіційних розмовах все частіше чулися слова про можливість досягнення компромісу і в цьому питанні.

Зокрема, Бжостовській передає слова, сказані Одоєвським під час чергового засідання комісії, стосовно українців: «... це такий народ, який ні з вами, ні з нами не може жити в мирі, і завчасно шукає собі нового покровителя, чи шведа, чи Ракочі, з'єднавшись з кимсь з них, вони можуть бути небезпечними і нам і вам; від них слід тікати як від скаженого пса...» [1, с.518]. Даний вислів яскраво засвідчує, по-перше, дійсне ставлення московського уряду до козацької України та українців. По-друге, формує ідею, що українські козаки є небезпечними як для поляків, так і росіян, що передбачає ліквідацію цієї загрози спільними зусиллями. По-третє, створює підґрунтя для можливого поділу українських земель з метою спільного контролю над ними.

У відповідь на пряме запитання поляків – якщо цар буде обраний в королі, то чи поступиться він Малою та Білою Руссю на користь королівства. Відповідь російських послів зводилася до того, що це питання слід відкласти на пів року. Зокрема, як пише Бжостовській, росіяни наполягали на тому, що вся Литва, Біла Русь та Україна має належати Московській державі протягом 20 років, а після того будуть повернуті. Проте, як відзначали московські послы, якщо поляки приступлять до обрання царя на королівський престол, вони можуть бути спокійні (?) [1, с.522]. Як відзначає Бжостовській, це питання московські послы пропонували відкласти на майбутнє й зазначили, що це все «... не буде

складати труднощів для Королівської Величності Царя (!), і що все це може бути зроблено» [1, с.527].

Офіційно заявляючи про те, що за жодних обставин не поступляться українськими і білоруськими землями, московські послы водночас у приватних розмовах говорили про можливість компромісів задля досягнення головного – обрання царя на польський престол. Так, Бжостовській писав, що московські послы «... зі слізьми на очах просили нас (польських комісарів – В.Г.) знайти засіб для завершення цієї справи (підписання угоди – В.Г.), скаржилися на Царя, й клятвено обіцяли, що все буде повернено». До комісарів надходила інформація, що «... вони (росіяни – В.Г.) бажають зараз же поступитися по Березину, а під час обрання домовитися про решту» [1, с.538].

24 жовтня (3 листопада) 1656 р. відбулося останнє (дев'ятнадцяте) засідання Віленської комісії. Як зазначає Бжостовській, було досягнуто домовленість про відстрочку вирішення основних питань, що стояли на переговорах до сейму. Водночас сторони домовилися про встановлення перемир'я, а також про спільні військові дії проти прусського князя та шведського короля [1, с.540].

Загалом, Віленська комісія так і не завершилася повною згодою. Сторони зважили за краще спустити справу в проволоку, в надії, що за той час вдасться побороти головного супротивника – Швецію. Замирившись з останньою і поляки, і росіяни розраховували отримати перевагу в подальших переговорах. Тому замість мирного договору наслідком Віленської комісії стало укладення перемир'я. Розв'язання питання щодо царської елекції було відкладено до сейму, а до того часу припинялися будь-які військові дії. Тим часом обидві сторони мали спільно воювати проти Швеції і не вести з нею жодних переговорів.

Щоденник Кипріяна Павла Бжостовського є без перебільшення одним з найважливіших джерел з історії Віленських московсько-польських переговорів. Докладно описуючи перебіг посольських з'їздів, автор щоденника зумів передати їх напружену атмосферу та зміст власне дискусій, які повсякчас розгоралися між царськими послами та королівськими комісарами. Важливим видається те, що Бжостовській не оминув факту, що одним з головних у ході роботи Віленської комісії стало «українське питання», які врешті перетворилося у своєрідний «камінь спотикання» на шляху до московсько-польського порозуміння.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бростовский П.К. Дневник дороги на Комиссию в Вильну 1656 года, с самого акта Комиссии наскоро списанного / П.К. Бростовский // Сборник Муханова. – 2-е изд. – СПб., 1866. – С.483-542.
2. Федорук Я. Переговори Речі Посполитої з Москвою і укладення Віленського миру (1654-1656) / Я. Федорук // Переяславська рада 1654 року (Історіографія та дослідження) / редкол. П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. – К. : Смолоскип, 2003. – С.796-861.

3. Флоря Б. Украинский вопрос на переговорах под Вильно / Б. Флоря // Украина и соседние государства в XVII веке : материалы международной конференции. – СПб. : Скиф, 2004. – С.160-173.
4. Яковлева Т. Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII століття: Причини і початок Руїни / Т. Яковлева. – К. : Основи, 1998. – 447 с.

В. В. Газин

Дневник Киприана Павла Бжостковского как источник истории московско-польских мирных переговоров в Вильно 1665 г.

В статье дается характеристика одного из важнейших источников по истории Виленского московско-польского перемирия 1656, дневника дороги на Комиссию в Вильну 1656 году с самого акта Комиссии на быстро списанного, автором которого является референдарий Великого княжества Литовского Киприан Павел Бжостовский (Бростовский) староста субоцький и оранский.

Подробно описывая ход посольских съездов, автор дневника сумел передать их напряженную атмосферу и содержание собственно дискуссий, которые постоянно разгорались между царскими послами и королевскими комиссарами. Важным представляется то, что Бжостовский не обошел тот факт, что одним из главных в ходе работы Виленской комиссии стал «украинский вопрос», который в конце превратился в своеобразный «камень преткновения» на пути к достижению московско-польского взаимопонимания.

Ключевые слова: *дневник, источник, Виленская комиссия, Речь Посполитая, Московское государство, казацкая Украина, Павел Киприан Бжостовский.*

V. Hazin

Diary Cyprian Paul Bzhostovsky as a source on the history of the Moskow-Polish talks Vilnius in 1656.

The article describes one of the most important sources on the history of Vilna Muscovite-Polish armistice in 1656, diary way the Commission correctly in 1656, from the Commission act hastily written off, sponsored by the Grand Duchy of Lithuania referendariy Cyprian Paul Bzhostovsky (Brostovsky), referendariy Grand Duchy of Lithuania and subotskyu mayor of Orange,

Detailing the progress of ambassadorial meetings, author of the diary was able to pass them tense atmosphere and content of the actual discussions that always between imperial ambassadors and royal commissioners. It is important to that Bzhostovskiy not gone round the fact that one of the Vilna in the course of the Commission raised the “Ukrainian question”, which eventually turned into a kind of “stumbling block” on the way to Moscow-Polish agreement.

Key words: *day book, source, Vilna Commission, Rzeczpospolita, Muscovite, Cossack Ukraine, Pavel Cyprian Bzhostovskiy.*

Отримано: 15.11.2016